

БОГУСЛАВСЬКА
Юлія Юрїївна,
к.і.н., доцент кафедри історії
та етнографії
Одеського національного
політехнічного університету

БОГУСЛАВСЬКИЙ
Григорій Степанович,
м.н.с. відділу Північно-Західного
Причорномор'я
Інституту археології НАНУ
(м. Одеса)

РОЗВИТОК НАУКИ У ФІНІКІЇ

У статті розглядається розвиток різноманітних наукових знань у фінікійських містах, що не поступався незаперечно високому рівню технічних надбань. Цей доробок став однією з найважливіших підвалин формування сучасної європейської та світової цивілізації.

В статье рассматривается развитие разнообразных научных знаний в городах Финикии, который не уступал неоспоримо высокому уровню технических достижений. Эти наработки стали одной из важнейших основ формирования современной европейской и мировой цивилизации.

In article is considered development of various scientific knowledge in cities of Phoenicia. They didn't concede is conclusive to high level of technical achievements. These operating time of a steel of one of the major bases of formation modern European and a world civilization.

Сучасна технологічна цивілізація не виникла на порожньому місці, вона спирається на довгі століття накопичення людством технічних навичок. Без близькосхідних запозичень, і в першу чергу – фінікійських та аккадських – не було б як такої елліністичної цивілізації, цивілізації, що є першим підмурком модерної культури Європи. Таким чином, Ханаан є предковим базисом не

лише для сучасної близькосхідної цивілізації (ісламської), але, через греко-римське посередництво, – такою ж мірою і для нашої власної, “західної”. Історія та культура Фінікії цікавили багатьох дослідників [2; 3; 5; 8; 9; 11; 12; 15; 16], але деякі моменти залишилися розчиненими серед великої кількості інформації і потребують окремого розгляду. В даній статті ми проаналізуємо загальні риси розвитку фінікійської науки.

Фінікія мала високий рівень науково-технічних знань: вже на рубежі ер Страбон вважав, що у фінікійців найкращі в світі астрономія та арифметика – і це на фоні Греції та Вавилону. І не лише високий, а й такий, що знаходить собі попит в економіці і навіть за кордоном. Сіонський храм єврейському цареві Соломону, сину Давида, будував фінікієць Хурам-Абі, засвідчує біблійне джерело (III цар., 7:13-45), – своїх майстрів в Ізраїлі не знайшлося, запросили з дружнього Тиру. Через сто років (IX ст. до н.е.), за словами Біблії, знову ж таки тирські майстри звели ізраїльському цареві Ахаву “будинок із слонової кістки”. Його знайшли в 1930-х рр. французькі археологи при розкопках Ахавової столиці Самарії – всього було зібрано понад 15 000 (!) різних пластинок [12, с. 194; 14, с. 200–201]. Ще більше виробів фінікійських ювелірів та різьбярів по слонової кістці дали розкопки асирійських столиць IX–VII ст.ст. до н.е. Кальху та Ніневії; там, щоправда, як нам відомо, працювали майстри, насильно переселені з батьківщини “царями кривавого Ашшуру” [4, с. 197–198; 5, с. 197–199; 9, с. 308–310; 12, с. 197–198].

Вже у 360-х роках в грецьких Фівах трапилася історія, схожа на ізраїльську: сухопутна Беотія вирішила вийти в море – війна точилася з Афінами, а проти тих без флоту робити було нічого. Найняли фінікійця, карфагенянина “Нобаса” (тобто Ганнібала). Річ у тім, що Фіви за міфом заснував тирський царевич Кадм, Карфаген теж тирська колонія – тобто “рідня”; от і попросили допомоги у “родичів”. Пунієць приїхав, збудував флот, беотійська ескадра вийшла в море і навіть не була розбита; а Ганнібалові поставили проксенічний декрет, який і є джерелом нашої інформації [10, с. 73].

Взагалі, на фінікійському впливові на античну Елладу слід зупинитися окремо. Самі греки оцінювали фінікійський внесок у розвиток власної культури загалом як дуже великий. Як ми вже зауважували, середземноморські зв'язки з грецьким світом фінікійці мали ще з мікенських часів, та й грецький алфавіт був запозичений у фінікійців безпосередньо. Але йдеться не лише про запозичення алфавіту та близькосхідних “високих технологій” ранньозалізного віку – їх по всьому басейнові Середземного моря розповсюджували саме ханаанеї (в тому числі й власні винаходи). Можна сперечатися, наскільки міські громади метропольних міст Фінікії можна вже на початку залізного віку називати полісами, але їхня типологічна близькість до грецьких аналогів є безумовною [10, с. 242–245; 12, с. 401–422]. Відтак за умови тісних зв'язків та типологічного споріднення цивілізації досить подібною була й загальна система культури. Принаймні, про об'єднання інтелектуалів у фінікійських містах, що дуже нагадували грецькі філософські школи, наші джерела згадують неодноразово [7].

Загальновідомо, що дві вагомі давньогрецькі філософські школи – найдавніша мілетська (т. зв. “фізики”) та стоїчна – завдячують своїм заснуванням фінікійцям, що мешкали та працювали в Елладі, Фалесові та Зенонові Кітійському відповідно [7]. Але у царині філософії грецький світ пам'ятав не лише тих фінікійців, що мешкали “у них вдома”. Елліни взагалі вважали, що їхня філософія є прямим нащадком філософських вчень ханаанеїв з приморських міст Леванту. Так, про філософа Ферекіда з острова Сірос (перша пол. VI ст. до н.е.) Діоген Лаерцій та словник Суда пишуть, що “у нього наставника не було, він сам вивчився по фінікійських книжках”, які потім перекладав на грецьку [7]. Перекладачем фінікійських філософських творів той же Діоген називає й фіванця Ліна (начебто VIII ст. до н.е.). Лін зі своїми перекладами та власними поетичними творами є для Діогена “першим космологом” Еллади. Ім'я Лін носив брат міфологічного співця Орфея, тому сучасні вчені на загал вважають цю звістку Діогена Лаерція причетною до міфології, а не до історії. Проте Павсаній теж відрізняє міфологічного Ліна

(фракійця та знаменитого співця, як і його брат) від його тезки, фіванця-філософа, що жив значно пізніше [7].

Ямвліх у біографії Піфагора згадує про його навчання в Сидоні, у школі “пророків-ієрофантів, нащадків фізіолога Моха” [7]. За найпоширенішою версією біографії, Піфагор, син купця з Самосу, взагалі народився в Сидоні, де у той час мешкав його батько, “і це місто він називав рідним за правом народження”. Майбутній філософ з дитинства виказав талант до точних наук, тож батько й відправив його до Сидону, де у нього були давні друзі, вчитися математиці та астрономії (що значить, крім усього іншого, що Піфагор знав фінікійську мову). Філософа Моха з Сидону згадує не лише Ямвліх. Страбон і Секст Емпірик (з посиланнями на Посидонія) та Діоген Лаерцій засвідчують вплив Моха на грецькі філософсько-космогонічні конструкції: саме йому, за їхніми даними, належить перша атомістична теорія Всесвіту, розвинена на еллінському ґрунті Левкіппом та Демокритом [7]. Самий факт навряд чи можна заперечити; але, на жаль, давні історики філософії не вдаються в подробиці щодо суті вчення Моха. Відомо, що данину теорії Моха віддавав і засновник стоїчної школи (і сам ханааней) Зенон з Кітіону – а відтак і його послідовники, яким був і Посидоній. Також не виключено, що під ім’ям “мудреця Махола” цього вченого згадує і Біблія; якщо це так, то вона засвідчує й існування його школи, бо веде мову про “синів Махола”. Дата життя Моха невідома; загальне твердження “до Троянської війни” в цьому контексті значить лише те, що він працював раніше за будь-яку філософську школу Еллади [7].

Найвидатнішим з фінікійських “мудреців” грецька традиція вважала Санхунйатона з Беріту. “Фінікійська космогонія” Філона Біблського (кін. I – поч. II ст. н.е.), за твердженням її автора, є перекладом книги Санхунйатона [11, с. 28–31, 20–21] (зараз вважається, що набагато більше переробкою, ніж перекладом). Санхунйатон був найперше відомий як історик; на його хроніку фінікійських міст збереглися лише посилання, але свого часу вона була добре відома. Першу частину твору Санхунйатона (яку й “перекладав” Філон) складала його космогонія. Філоном вона сильно еллінізована (так, майже усі

терміни подано в грецькому перекладі), але із співставлення його даних зі свідченнями Діогена Лаерція та інших, можна встановити, що світоглядна концепція фінікійця за загального визнання існування богів була радше пантеїстичною. Рушієм розвитку Всесвіту Санхунйатон вважав не богів, а узагальнений Божественний Розум (концепція, яку в Елладі обстоюватиме Анаксагор), а власне історію світу уявляв як природну еволюцію, а не творіння богами. Поява технічних досягнень в нього є винайденням їх людьми, а не даром богів; він близький до евгемеристичної теогонії. Такий раціоналістичний світогляд на межі атеїзму є характерно античним. Датування життя Санхунйатона в джерелах суперечливе; непевність формулювання “в часи Троянської війни” ми вже зауважували на прикладі Моха. Натомість, дата, подана Євсевієм з Кесарії з посиланням на Порфирія – “в часи Семіраміди” (ассирійської цариці кінця IX ст. до н.е.), виглядає більш вірогідною. Праці самого Порфирія, відомого ворога християнства, до нас не дійшли, бо були нещадно знищені ідейними переможцями. Але цінність свідченню Порфирія додає те, що він сам був фінікійцем з Тиру (справжнє ім’я Порфирія – Малх) [6, с. 347; 7].

Такими є наші незначні дані про філософську та наукову думку Фінікії – третього, нарівні з Елладою та Римом, компоненту античної середземноморської цивілізації. З чималої, судячи з посилань греко-римських авторів, фінікійської літератури, в тому числі філософсько-наукової, збереглися лише жалюгідні фрагменти грецьких перекладів. Проте зауважимо, що моделлю фінікійського філософського твору цілком можна вважати найбільш філософічну книгу Біблії – “Еклезіаст” [7]. Вона на загал антагоністична до біблійної теологічної концепції і виглядає чужорідним елементом у Старому Заповіті. Тож загально визнано, що “Еклезіаст” відображає світогляд мешканця не маленького ізольованого соціуму на околиці історії – тодішнього Єрусалиму, – а великого середземноморського міста на мейнстрімі розвитку античної цивілізації; тому ця книга часто визначається, як “єврейська рецепція фінікійського світогляду” [14, с. 203].

Колоніальні фінікійські міста, які не знали царської влади, після асирійського завоювання метрополії і досягнення політичної незалежності доволі швидко еволюціонували в безумовні поліси античного типу. Недаремно в “Політиці” Аристотеля Карфаген є одним з чотирьох базисних взірців типового полісного устрою поруч з Афінами, Сіракузами та Спартою [12, с. 422–423]. Щодо останньої він коливався, чи можна вважати спартіатів “демосом” – народом полісу – адже у Спарті народні збори майже безправні; щодо столиці Африки він сумнівів не має.

У Карфагені високого рівня досягла раціональна наука елліністичного (чи пак просто античного) типу; працювали в африканській метрополії і грецькі вчені. В Карфагені елліністичного часу (III–II ст.ст. до н.е., дані Страбона) була друга за числом одиниць бібліотека античного світу – 500 тисяч зшитків. Більше було лише в славнозвісній Олександрійській Бібліотеці [10, с. 196].

Імена деяких карфагенських філософів та науковців, найбільше пов’язаних з еллінським світом, нам відомі [10, с. 202–204]. У Карфагені існувала власна піфагорійська школа, яку заснував наприкінці V ст. до н.е. сицилійський грек Мільтіад, колишній найманець у карфагенській армії. Його наступником на чолі школи став місцевий уродженець Антен (справжнє ім’я Шеломбаал). Історик Харон (IV ст. до н.е.), етнічний еллін, але громадянин Карфагену, вважається винахідником жанру політичної біографії, пізніше уславленого Корнелієм Непотом та Плутархом. У II ст. до н.е. уславився учень Карнеада платонік Газдрубал (грецьке ім’я Клітомах), що змінив вчителя на посаді сколарха Академії. Серед понад 400 його творів головним вважали працю “Про філософські школи” із співставленням різних напрямків античної філософської думки. І показово як для характеристики “античності” фінікійського соціуму, так і для оцінки культурних зв’язків різноетнічного полісного Середземномор’я, що 40-річний карфагенянин прибув до Афін філософом, якого вже добре знали у грецькому інтелектуальному світі (не лише серед платоників, але й у перипатетиків та стоїків), – але людиною, яка зовсім не знала грецької мови.

Афіней Механік згадує карфагенського поліоркетика Гераса, конструктора “черепахи” – захисного знаряддя для тарану під крутою двоскатною кривою; Герас був і автором назви “черепаха” [1]. Датування праці африканця Афінеєм дуже непевне: “після взяття Гадейр”. Карфагеняни зайняли південь Піренейського півострова з Гадером включно на межі VI–V ст.ст. до н.е.; але ж ми знаємо, що подібні захисні пристрої були відомі ще саперам Ново-Ассирійської імперії! Проте ім’я Герас – справді фінікійське, та й авторство термінології є річчю, що запам’ятовується. Вірогідно, карфагенянин якимось модифікував зброю, добре відому на батьківщині його предків.

Серед “батьків” різних наук (Гіппократ, Геродот, Теофраст) є й один карфагенянин – “батько агрономії” Магон (IV–III ст. до н.е.) [10, с. 211–214]. Його твір користувався велетенською популярністю, до нас дійшли імена двох його перекладачів на латину і одного на грецьку; вся наукова “римська агрономія” (трактати Катона, Варрона, Колумели), як відверто зізнаються їхні автори, є не більш ніж коментарем до оригіналу. До речі, Луцій Модерат Колумела сам був етнічним фінікійцем з іспанського Кадісу, і він хизується, що не потребує перекладів, бо здатен читати Магона в оригіналі [10, с. 209; 13, с. 213–214]. 28 книг трактату охоплювали всі галузі рільництва (зернове господарство, розведення олив, вирощування винограду та виноробство – найперше), скотарства, бджільництва тощо. Цитати з праці Магона, збережені латинськими агрономами (близько сорока загальним числом), засвідчують той факт, що африканське сільське господарство й насправді переважало будь-яке сучасне йому в античному Середземномор’ї. Втім, тому є чимало й інших свідоцтв. Плутарх розказує легенду, що коли Катон вперше привіз із Карфагену африканські фіги, багато хто в Римі не йняв віри, що фіга може вирости такою великою. Африканські фінікійці першими почали розводити страусів; гранат латиною зветься “пунійським яблуком”; фінікова пальма в усіх європейських мовах зберігає грецьке ім’я ханаанеїв. Діодор Сицилійський (за даними свого земляка, історика III ст. до н.е. Тімея з Тавроменію) переповідає враження сіракузьких воїнів тирана Агафокла, що вдерлися в Африку 309 р. до н.е., від

хори (сільської околиці) Карфагену: це був “суцільний сад”, “...поля переходили у сади, сади в оливкові гаї, гаї у виноградники, а ті знову у вкриті відбірною пшеницею поля...”. З точки зору греків та італіків, сільське господарство африканських фінікійців було налагоджено досконало [10, с. 90–93]. Це і було базою роботи Магона і причиною того, що “батьком агрономії” став саме карфагенянин.

На жаль, все це було знищене римлянами 146 р. до н.е. – разом з усім містом.

Таким чином, розвиток різноманітних наукових знань у фінікійських містах не поступався незаперечно високому рівню технічних надбань. Цей доробок став однією з найважливіших підвалин формування сучасної європейської та світової цивілізації.

Список використаної літератури

1. *Афинея* Механик. О машинах / Афинея Механик // Вестн. древней истории. – 1940. – № 3. – С. 414–424.
2. *Бернхардт К.-Х.* Древний Ливан / К.-Х. Бернхардт. – М., 1982.
3. *История Древнего Востока.* Т. 1. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. 2. Передняя Азия. Египет. – М., 1988.
4. *Ллойд С.* Археология Месопотамии / С. Ллойд. – М., 1984.
5. *Маркоу Г.* Финикийцы / Г. Маркоу. – М., 2006.
6. *Ранович А. Б.* Античные критики христианства // Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства. – М., 1990.
7. *Рассоха И. Н.* Финикийская философия и Библия. Открытие финикийцами Америки / И. Н. Рассоха. – Х., 2008. (Цит. за: <http://rummuseum.ru/portal/node/2443>).
8. *Харден Д.* Финикийцы. Основатели Карфагена / Д. Харден. – М., 2004.
9. *Циркин Ю. Б.* История библейских стран / Ю. Б. Циркин. – М., 2003.
10. *Циркин Ю. Б.* Карфаген и его культура / Ю. Б. Циркин. – М., 1986.
11. *Циркин Ю. Б.* Мифы Финикии и Угарита / Ю. Б. Циркин. – М., 2003.
12. *Циркин Ю. Б.* От Ханаана до Карфагена / Ю. Б. Циркин. – М., 2001.
13. *Циркин Ю. Б.* Финикийская культура в Испании / Ю. Б. Циркин. – Л., 1976.
14. *Шифман И. Ш.* Ветхий Завет и его мир / И. Ф. Шифман. – М., 1987.
15. *Шифман И. Ш.* Возникновение Карфагенской державы / И. Ф. Шифман. – М. ; Л., 1963.
16. *Шифман И. Ш.* Финикийские мореходы / И. Ф. Шифман. – М., 1965.